

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ, АДАПТАЦІЯ ТА СТРАТЕГІЇ МАЙБУТНЬОГО

Наумкіна Світлана Михайлівна

доктор політичних наук, професор,

завідувач кафедри політичних наук і права,

*Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»*

м. Одеса, Україна

Події першої чверті ХХІ століття можна визначити безпрецедентним викликом для світового політико-правового та соціально-економічного простору, всіх сфер життя суспільства, зокрема для системи вищої освіти та науки. Щодо нашої країни, в умовах екзистенційної загрози для самої державності, освітньо-наукова сфера не лише продемонструвала надзвичайну стійкість, але й стала одним із ключових фронтів боротьби за національну ідентичність, інтелектуальний суверенітет та майбутнє країни. Система зазнала колосальних втрат: руйнування інфраструктури, вимушене переміщення закладів вищої освіти (ЗВО) та наукових установ, масова внутрішня та зовнішня міграція студентів і викладачів, а головне – людські жертви. Водночас ці трагічні події стали каталізатором для прискореної трансформації, цифрової модернізації та поглиблення інтеграції в європейський освітній і дослідницький простори.

Доцільність теми зумовлена необхідністю системного аналізу проблем, з якими зіткнулася вища освіта та наука, узагальнення унікального досвіду адаптації до кризових умов та розробки стратегічних напрямів для не лише повоєнного відновлення, але й подальшого якісного розвитку.

Воєнний стан поставив перед вищою освітою та наукою України низку взаємопов'язаних викликів, які можна згрупувати у кілька блоків. Це, насамперед, безпековий та інфраструктурний виклик. Прямі бойові дії, ракетні обстріли та окупація територій призвели до значних руйнувань та пошкоджень освітньої інфраструктури. За даними Міністерства освіти і науки України, станом на початок 2025 року пошкоджено сотні корпусів університетів, гуртожитків, наукових лабораторій та бібліотек. Десятки закладів вищої освіти були змушені релокуватися з тимчасово окупованих або прифронтових територій (Харкова, Миколаєва, Херсона, міст Донбасу) в більш безпечні регіони країни. Цей процес,

хоч і дозволив зберегти інституційну спроможність, супроводжувався втратою матеріально-технічної бази, наукового обладнання та розривом усталених академічних зв'язків [1, с. 75].

Не менш важливим є демографічний та кадровий виклик. Однією з найболючіших проблем стала масова міграція. Мільйони українців, переважно жінки та діти, виїхали за кордон. Це призвело до значного відтоку потенційних абітурієнтів та студентів. За оцінками експертів, сотні тисяч українських студентів продовжили навчання в іноземних університетах, що створює ризик їх неповнення в Україну після завершення війни. Не менш гострою є проблема «відтоку мізків» (brain drain) серед науково-педагогічних працівників. Багато кваліфікованих викладачів та науковців виїхали за кордон, отримавши тимчасові позиції в європейських та американських університетах. Крім того, значна кількість викладачів та науковців-чоловіків мобілізована до лав Збройних Сил України, що створює кадровий дефіцит у ЗВО [2, с. 41].

Серйознішим є фінансово-економічний виклик. Скорочення державних видатків на освіту та науку в умовах пріоритетного фінансування оборони, падіння платоспроможності населення, що вплинуло на оплату контрактного навчання, та загальна економічна нестабільність суттєво ускладнили фінансове становище університетів. ЗВО зіткнулися з проблемою утримання інфраструктури, виплати заробітної плати та фінансування наукових досліджень. Це змусило шукати нові джерела фінансування, зокрема через міжнародні гранти та програми підтримки.

Психологічний виклик став невід'ємною формою нашого життя. Постійний стрес, тривога, втрата близьких та дому негативно вплинули на психічне здоров'я всіх учасників освітнього процесу. Зросла потреба у психологічній підтримці студентів та викладачів, що вимагало від університетів створення відповідних служб та інтеграції психологічної допомоги в освітнє середовище [3, с. 115].

Незважаючи на безпрецедентні виклики, система вищої освіти продемонструвала високий рівень адаптивності та життєздатності.

Досвід пандемії COVID-19 став у нагоді, проте війна поставила нові вимоги до дистанційного навчання. Освітній процес був майже повністю переведений в онлайн або змішаний формат. Університети активно впроваджували асинхронні моделі навчання, що дозволяло студентам, які перебувають у різних часових поясах, на тимчасово окупованих територіях або служать у ЗСУ, долучатися до занять у зручний час. Було розроблено та адаптовано значну кількість цифрових освітніх ресурсів. Цей вимушений перехід став поштовхом до системної модернізації освітнього процесу та розвитку цифрових компетентностей як у студентів, так і у викладачів [4, с. 56].

МОН та університети запровадили низку гнучких механізмів: індивідуальні графіки навчання для студентів-військовослужбовців, академічні відпустки, визнання результатів навчання, здобутих в іноземних ЗВО (академічна мобільність). Було спрощено процедури вступу через Національний мультипредметний тест (НМТ), що дозволило провести вступні кампанії навіть в умовах воєнного стану.

Міжнародна академічна спільнота продемонструвала надзвичайну солідарність з Україною. Було запущено десятки програм підтримки для українських студентів, викладачів та науковців. Європейські університети надавали стипендії, тимчасові посади, доступ до своїх лабораторій та бібліотек. Розширилася участь українських ЗВО у програмах Erasmus+, Horizon Europe та інших міжнародних проектах. Ця співпраця не лише допомогла вижити, але й сприяла глибшій інтеграції української освіти та науки в європейський простір. За словами міністра освіти і науки, «міжнародна підтримка стала рятівним колом, яке дозволило утримати на плаву українську науку» [5, с. 15].

В умовах війни університети взяли на себе нові соціальні функції. Вони перетворилися на гуманітарні хаби, центри для внутрішньо переміщених осіб, волонтерські осередки. На базі технічних факультетів було організовано виробництво необхідних для фронту речей (дронів, елементів захисту). Психологічні та юридичні факультети надавали безоплатну допомогу постраждалим. Це посилює зв'язок університетів із суспільством та продемонструвало їхню роль як важливих центрів громадського життя.

Війна, попри всі її жахи, відкриває вікно можливостей для глибокого реформування та модернізації системи вищої освіти та науки. Ключові перспективи пов'язані з європейською інтеграцією та роллю освітньо-наукового сектору у відбудові країни.

Набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС визначає чіткий вектор реформ. Це вимагає подальшої гармонізації законодавства, імплементації європейських стандартів забезпечення якості вищої освіти (ESG), розвитку спільних освітніх програм з європейськими університетами, підвищення рівня володіння англійською мовою серед викладачів та студентів. Необхідно перейти від моделі «виживання за рахунок грантів» до моделі «стратегічного партнерства» з провідними європейськими освітніми та науковими інституціями [6, с. 90].

Університети мають стати ключовими аналітичними центрами та драйверами інновацій у процесі повосної відбудови. Це передбачає підготовку кадрів для нових галузей, розвиток пріоритетних наукових напрямів, розробку регіональних стратегій відновлення тощо.

Підготовку кадрів для нових галузей економіки передбачає, насамперед, фахівців з відновлюваної енергетики, сучасного будівництва, протезування та реабілітації, кібербезпеки, управління проєктами відбудови.

Розвиток пріоритетних наукових напрямів – це, у першу чергу, дослідження в галузі оборонних технологій (defense tech), матеріалознавства, біотехнологій, соціально-психологічної реабілітації ветеранів та цивільних, документування воєнних злочинів.

Обов'язкова участь в експертизі та розробці регіональних стратегій відновлення зобов'язує університети, особливо регіональні, стати інтелектуальними ядрами для планування відбудови своїх громад та областей.

Необхідно завершити перехід до моделі фінансування ЗВО за результатами діяльності. Важливо розвивати університетську автономію (академічну, фінансову, організаційну), що дозволить закладам бути більш гнучкими та конкурентоспроможними. Слід заохочувати диверсифікацію джерел фінансування, зокрема через розвиток ендаументів, комерціалізацію наукових розробок та надання платних послуг [7, с. 25].

Держава має розробити комплексну стратегію повернення науковців та студентів з-за кордону. Це може включати програми реінтеграційних грантів, створення сучасних лабораторій, забезпечення гідних умов праці та житла. Важливо також підтримувати зв'язок з українською академічною діаспорою, залучаючи її до викладання, наукового консультування та спільних проєктів.

Отже, воєнний стан став для вищої освіти та науки України періодом найважчих випробувань за всю історію незалежності, але водночас і часом демонстрації надзвичайної стійкості, адаптивності та солідарності. Система вистояла завдяки самовідданій праці викладачів та науковців, мужності студентів, ефективним управлінським рішенням та потужній міжнародній підтримці.

Ключовими результатами цього періоду стали прискорена цифровізація, зростання гнучкості освітнього процесу, поглиблення міжнародної інтеграції та усвідомлення нової соціальної місії університетів. Водночас гостро постали проблеми руйнування інфраструктури, кадрового дефіциту через «відтік мізків» та недостатнього фінансування.

Перспективи розвитку української вищої освіти та науки нерозривно пов'язані з євроінтеграційним курсом держави та завданнями повоєнної відбудови. Стратегічними пріоритетами мають стати: повна інтеграція в ЕНЕА та ERA, орієнтація освітніх програм та наукових досліджень на потреби відновлення країни, реформування системи управління та фінансування, а також реалізація державної політики,

спрямованої на повернення наукових талантів. Успішна трансформація освітньо-наукової сфери є не лише запорукою її власного розвитку, але й однією з ключових умов побудови сильної, інноваційної та демократичної України.

Література:

1. Співаковський О. В., Вінник М. О. Вища освіта України в умовах воєнного стану: виклики, відповіді та перспективи відновлення. *Освіта та наука в умовах глобальних трансформацій*. 2024. № 1 (12). С. 71–85.
2. Лібанова Е. М. Український ринок праці під тиском війни: виклики для освітньої системи. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 3 (53). С. 35–50.
3. Калашнікова С. А., Оржель О. Ю. Психологічна стійкість учасників освітнього процесу в умовах війни: аналіз та напрями підтримки. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Т. 5, № 2. С. 110–121.
4. Луговий В. І., Слюсаренко О. М. Цифровізація вищої освіти України: вимушена еволюція під час війни. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2023. Т. 95, № 3. С. 51–64.
5. Оксен Лісовий: «Міжнародна допомога дозволила зберегти науковий потенціал». Інтерв'ю. *Дзеркало тижня*. 15 лютого 2025. С. 14–16.
6. Кремень В. Г. Національна система освіти в контексті європейської інтеграції України: стратегічні орієнтири. *Педагогіка і психологія*. 2024. № 1 (120). С. 85–95.
7. Фініков Т. В. Університетська автономія як запорука стійкості та конкурентоспроможності ЗВО в кризових умовах. *Вища освіта України*. 2023. № 4. С. 22–30.
8. The Ministry of Education and Science of Ukraine. *Education under fire: Analytical report on the losses and needs of the Ukrainian education system*. Kyiv, 2024. 112 p.